

SAARA HACKLIN

Haparoiva katse: Fenomenologinen katse aikamme kuvakulttuuriin

Renée van de Vall, *At the Edges of Vision. A Phenomenological Aesthetics of Contemporary Spectatorship*. Ashgate, Aldershot 2008. 179 s.

Uusimmassa teoksessaan Renée van de Vall tarkastelee rohkeasti aikamme media-kulttuuria. Teoksen katsannossa kaikki tapahtumat – WTC:n kaksoistornien romahtaminen tai Gazan tuhot – ovat etupäässä kuvia. Tiedonvälityksen nopeuduttua tapahtumista on saatavilla lähes suoraa kuvamateriaalia. Katsojan on vaikea välttyä voimakkaiden ja välittömien kuvien synnyttämältä osallisuuden vaikutelmalta. Osallisuuden tunne on kuitenkin katoavaista. Uudet katastrofikatsojat korvaavat edelliset, ja tapahtuma unohtuu. Keskellä kuvatulvaa van de Vall haluaa hidastaa tahtia ja kääntää katseensa kohti taidetta, sillä hän uskoo, että taiteella on edelleen erityinen kyky tarkastella erilaisia visuaalisuuden ilmiöitä.

Estetiikka ja visuaalisen kulttuurin tutkimus

van de Vallin kirja osoittaa, miten fenomenologian kautta voidaan tutkia niin nykyvalokuvaa, elokuvaa kuin mediataidettakin. Tämä aihepiiri on nykyisellään jo monien eri alojen tutkimuskohteena. Estetiikan, taidehistorian sekä elokuva- ja televisiotutkimuksen rinnalle on noussut visuaalisen kulttuurin tutkimus. Visuaalisen kulttuurin tutkimus on edelleen suhteellisen nuori ala Suomessa, ja monille voi vielä olla epäselvää, mitkä sen sisällöt ja suhteet muihin tieteenaloihin ovat.

Käsitellessään kirjan kolmannessa luvussa Mona Hatoumin videoteosta *Corps étranger* (1994) – Hatoumin teos on sylinterin muotoinen installaatio, jossa on videokuvaa sisätähystyksestä – Vall selvittää nä-

kemystään fenomenologian ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen eroista.

van de Vallin tulkinnan mukaan visuaalisen kulttuurin tutkimus kehittää kriittisiä välineitä kuvakulttuurin representationaalisten sisältöjen ja niiden epäsuorien ”politiikkojen” tutkimiseen. Kuvien semioottilisten tai narratiivisten analyysien sijaan van de Vall haluaa keskittyä tutkimaan erilaisia rakenteita ja dynamiikkoja, joilla katsojat suhteutuvat kuviin (6). Voiko esimerkiksi teos koskettaa katsojaa, sisällyttää tämän eettisesti?

Visuaalisen kulttuurin kommentoissa van de Vallin viitepisteinä ovat esimerkiksi Nicholas Mirzoeffin sekä Marita Sturken ja Lisa Cartwrightin käsialaa olevat johdantoteokset. Niihin viitaten hän toteaa, että visuaalisen kulttuurin eri tutkimushaarat kyseenalaistavat taiteen autonomisen statuksen: sille taide on samalla viivalla kaiken muun visuaalisen kanssa (79). Tämä ei tietenkään ole ongelma kaikille, mutta jos haluaa jakaa van de Vallin ajatuksen siitä, että juuri taide kykenee tutkimaan aikamme visuaalisuutta ainutlaatuisella, poikkeavalla tavalla, on. Taiteen ominaispiirre on määrittelemättömyys, joka erottaa sen muista kulttuurikäytännöistä (89).

van de Vallin käsityksestä visuaalisen kulttuurin tutkimuksesta voi tietysti olla monta mieltä. Toisille pelkästään tutkimusalan määrittäminen voi tuntua vaikealta: esimerkiksi visuaalisen kulttuurin professori Irit Rogoff ei väitä tietävänsä, mitä visuaalinen kulttuuri aivan tarkalleen on. On silti tärkeää miettiä, millaisia eroja esimerkiksi estetiikan ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen lähestymistavoilla voi olla ja mitä niistä seuraa.

Miten sitten Hatoumin videoinstallaatiota *Corps étranger* voisi katsoa? Van de Vall ehdottaa, että teoksen sisätähystyskuvaston voi ymmärtää muillakin tavoilla kuin aikamme visuaalisen kulttuurin heijastumana, virtuaalisen ja todellisen rajankäyntinä tai tieteellisen katseen kiteytymänä. Hänen näkökulmastaan taideteos tuo käsitteeseen jotain uutta, katsojan eri aistien synestesian sekä sisäpuolen ja ulkopuolen, oman ja vieraan kokemuksen sekoittumisen. (81–82, 94–97)

Intiimin kriittisesti

Keskeisintä van de Vallin korostamassa lähestymistavassa on hitaus. Kirjan johdannossa hän kirjoittaa haluavansa kehittää ajattelua, joka käsitteellisesti juontaa juurensa hollannin verbistä *tasten*. Kyseessä on verbi, jolla kuvataan käsiä, jotka tunnustelevat, etsivät pimeässä. Suomeksi voisi kyse olla tunnustelevasta tai hapuilevasta ajattelusta. Käsite on van de Vallin mukaan lähellä myös Merleau-Pontyn käyttämää ilmaisua *palper du regard*, tunnustella katseella. Tällaista ajattelua ja näkemistä leimaa hitaus ja epävarmuus, ja toisaalta pyrkimys olla niin lähellä tutkimaansa kohdetta kuin kosketus vain voi olla. (5)

Ajattelu noudattelee Merleau-Pontyn jalanjalkia. Se näyttäytyy ”objektiivisen ajattelun” kritiikkinä, joka pätee niin katsomiseen kuin ajatteluunkin. Objektiivisessa ajattelussa tutkittavaa katsotaan ikään kuin ylhäältä päin, etäisyyden päästä. Sen sijaan van de Vallin mukaan hapuileva reflektio voi tulla länsimaille erityisen tarpeelliseksi aikana, jolloin kulttuurin pitäisi voida ajatella uudelleen omia arvojaan. Mitä ne ovat ja mitä ne meille merkitsevät?

Läheisyys, määrittämättömyys ja hitaus eivät siis sulje pois kriittistä ajattelua. Mutta eikö aikamme kuvakulttuuri pyri juuri puuduttamaan katsojan kriittiset kyvyt sensaatiomaisilla ja mykistävillä kokemuksilla? Neljännessä luvussa van de Vall puuttuukin juuri tähän etäisyyden problematiikkaan estetiikassa. Esimerkiksi Martin Jay on esittänyt, että ”upottava” osallistuminen on kriittisen etäisyyden kannalta tuhoisampaa kuin asioiden seuraaminen turvallisen etäisyyden päästä (104). Jayn väitteessä erottuu van de Vallin mukaan kaksi eri näkökulmaa. Yhtäältä väitteen taustalla on huoli faktan ja fiktion sekoittumisesta ja toisaalta katsojan ja katsotun välisestä erosta. van de Vallia kiinnostaakin kysyä, miten ”upottava” osallistuminen voisi yhä mahdollistaa kriittisen asenteen. Mitä edellytetään silmältä, jotta se yhä voisi olla kriittinen? (106)

Jean-François Lyotardin tuotannosta löytyy van de Vallin mukaan apukeinoja argumentaatioon. Lyotardin kiinnostus Kantin esteettisen arvostelukykyyn liittyi haluun tarkastella tunteeseen perustuvaa arvostelmaa. Ero tuntemisen ja ajattelun välillä ei ole ylipääsemätön. van de Vall viittaa kirjassaan Lyotardin *le différendin* kä-

sitteeseen. Ranskan *différend* tarkoittaa riitaa tai erimielisyyttä. Lyotardilla käsite viittaa konfliktitilanteeseen, jonka ratkaisemiseksi ei ole sääntöä, joka tekisi oikeutta kaikille osapuolille. Filosofiakkaan ei voi tarjota sääntöä *différendin* ratkaisemiseksi – se olisi sortumista universalisoivaan strategiaan – vaan se voi tunnistaa ja reflektoida näitä epätasapainon tiloja (111). Nähdäkseni van de Vallin oma ”haparoiva” ajattelu ajaa takaa juuri herkkyyttä *différendille*. Mutta miten tämä soveltuu tunteeseen?

Kriittisen ajattelun ja etäisyyden ongelmaa käsitellään luvussa, jonka teosluennan kohteena on Darren Arnofskyn *Unelmien sielunmessu* (Requiem for a Dream, 2000). Elokuvan kiivas tahti, toistot ja sen tiukat lähikuvat voisivat synnyttää puuduttavan vaikutelman, mutta van de Vallin mukaan katsojan kokemus uupumus ja ahdistus kertovat olennaisella tavalla elokuvasta ja sen henkilöahmojen kohtalosta – elokuvassa seurataan huumeaddiktion parissa painiskelevaa kolmikkoa sekä yhtä TV-addiktiä. Jos Jayn näkemyksen mukaan visuaalisen kulttuurin vyöryttämät spektaakkelit halvaannuttavat katsojan, van de Vall haluaa ajatella vyörytystä tarkemmin. Elokuvan mukaansatempaavuus ja sen herättämät voimakkaat tunteet – jotka tässä tapauksessa ovat lähellä inhon väristyksiä – eivät ehkäise ajattelua ja arvostelmia. Itse asiassa alkaa näyttää siltä, että Arnofskyn elokuvan tematiikka tulee hyvin lähelle Jayn kritisoimaa nykykulttuurin piirrettä: elokuva kertoo addiktoitumisesta ja lamaantumisesta, ja sen vaikutukset katsojaan ovat hyvin samansuuntaiset. Tuskastuttavat lähikuvat ovat halvaannuttavia mutta eivät todellakaan merkityksettä.

Haparoivaa vaan ei hampaatonta

van de Vallin teos osallistuu ajankohtaiseen keskusteluun – se luotaa estetiikan ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen välisiä mahdollisia eroja sekä osoittaa, miten eri medioilla toteutetuista teoksista on mahdollista kirjoittaa fenomenologisesti. Hänen ennakkoluulottomuutensa tarttua eri tekniikoilla toteutettuihin teoksiin, Rembrandtista interaktiiviseen mediataiteeseen, on virkistävää vaihtelua vain yhteen ilmaisumuotoon keskittyville teosluennoille. Kirjaa lukiessa toivoisi oikeastaan vielä kärsivällisempää otetta – aivan kuin filosofi ei malttaisi aina viipyä teosten äärellä pidempään. Kun alkuun on päästy, ajattelu voisi edetä vieläkin ”hitaammin”.

Ennen kaikkea kirja on tärkeä lisä tämänhetkisiin estetiikan keskusteluihin. Siinä missä esimerkiksi Alain Badioun ajattelu pyrkii ainakin näennäisesti pois estetiikasta, van de Vall keskittyy osoittamaan, millaisia erityisiä tehtäviä ja mahdollisuuksia estetiikalla ja aivan erityisesti fenomenologisella estetiikalla voisi olla oman aikamme taiteen tarkastelussa.